Article history:
Received 17 December 2024
Revised 29 January 2025
Accepted 07 February 2025
Published 21 March 2025

Quarterly Research Journal of Islamic History

Volume 15, Issue 57, pp 1-17

ISSN: 2251-9726

Strategies of Muʿāwiya ibn Abī Sufyān in Confrontation with the Imams (A.S.) and the Consolidation of the Umayyad Caliphate

Maryam. Saeedyan Jazi[1*]

[1] Associate Professor, Department of Islamic Studies, University of Isfahan, Isfahan, Iran

*** Corresponding author email address**: msaeedyan@ltr.ui.ac.ir

A r t i c l e I n f o

Article type:
Original Research

How to cite this article:
Saeedyan Jazi, M. (2025). Strategies of Muʿāwiya ibn Abī Sufyān in Confrontation with the Imams (A.S.) and the Consolidation of the Umayyad Caliphate. *Quarterly Research Journal of Islamic History, 15*(57), 1-17.

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

A B S T R A C T

The analysis of the strategies adopted by Muʿāwiya ibn Abī Sufyān in his confrontation with the Imams (A.S.) and in consolidating the Umayyad Caliphate constitutes one of the fundamental issues in the political history of Islam, as this process reveals the historical transition of political legitimacy from a model grounded in divine designation (naṣṣ) to a consultative caliphal structure and ultimately to hereditary monarchy. The central problem of this study is to explain the mechanisms of power and the methods employed to weaken the authority of the Ahl al-Bayt (A.S.) while reinforcing Umayyad rule. This research adopts a descriptive–analytical approach and employs a library-based documentary method to examine historical data. The findings indicate that Muʿāwiya's strategy possessed a coherent and composite nature organized around five principal dimensions: discursive, social, political, propagandistic, and military. His utilization of religious concepts such as divine decree (qaḍāʾ wa qadar), emphasis on avenging the blood of ʿUthmān, reliance on the tribal capacities of Syria, demonstration of administrative efficiency, and management of political rivalry with the Banū Hāshim constituted his most significant instruments of power. Muʿāwiya's policy for restructuring political authority was based on shifting governance from a paradigm rooted in divine designation and succession (waṣāya) toward a model grounded in consultation, nomination of successors (istikhlāf), and ultimately domination and hereditary monarchy. This historical transformation is reflected in Islamic historiographical texts through structural dualities such as naṣṣ and consultation, divine succession and caliphate, allegiance (bayʿa) and communal consensus, ʿAlī and ʿUthmān, Iraq and Syria, and war and peace. The cumulative outcome of these strategies was the reconstruction of political legitimacy and the gradual consolidation of Umayyad monarchical rule.

Keywords: *Imams (A.S.); Caliphate; Syria; ʿUthmān; Muʿāwiya.*

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

EXTENDED ABSTRACT

The political transformation of the first century of Islam represents one of the most decisive moments in the formation of Islamic governance, particularly with the emergence of the Umayyad Caliphate under Muʿāwiya ibn Abī Sufyān. Historiographical scholarship has long debated whether this transformation constituted a pragmatic stabilization of authority or a fundamental departure from earlier conceptions of legitimacy grounded in prophetic succession and communal consensus. Early Islamic political thought articulated competing models of legitimacy, including divine designation (*naṣṣ*), communal consultation (*shūrā*), and emergent hereditary rule, each supported by distinct theological and historical narratives. Classical historians and modern scholars alike have examined Muʿāwiya's rise as a turning point in which political authority shifted from charismatic-religious leadership toward administrative monarchy (Madelung, 1998; Kennedy, 2004; Humphreys, 2024). Studies rooted in Islamic historiography emphasize the tension between the claims of the Ahl al-Bayt and Umayyad political consolidation, while sociopolitical analyses highlight tribal alliances, financial patronage, and ideological production as decisive instruments of rule (Hawting, 2007; Morony, 1984; Urban, 2020). Within Islamic political theory, legitimacy was interpreted differently by Sunni and Shiʿi scholars: Mawardi conceptualized authority through allegiance and institutional order, whereas Shiʿi thinkers emphasized divinely guided leadership defined by knowledge, infallibility, and designation (Mawardi, 2007; Saduq, n.d.; Nasir al-Din Tusi, 1994). Modern sociological perspectives further illuminate these dynamics; Weber's typology of traditional, charismatic, and legal-rational authority provides an analytical framework for understanding how multiple forms of legitimacy coexisted during this transition (Weber, 2015). In parallel, the notion of soft power—later theorized by Nye—helps explain how persuasion, symbolism, and narrative control supplemented coercive authority in early Islamic politics (Nye, 2008). Previous studies have often examined military conflict, tribal structure, or religious discourse separately, yet comparative historical analyses suggest that Muʿāwiya's success derived from integrating these domains into a coherent strategy aimed at redefining political legitimacy and limiting the influence of rival claimants, particularly the Imams of the Prophet's family (Crone & Hinds, 1986; Jafri, 2000; Hoyland, 2015). Building upon this scholarly background, the present study situates Muʿāwiya's policies within broader debates on authority, governance, and historical memory, analyzing how religious discourse, social organization, and political action interacted to produce a durable model of Umayyad rule.

The research employs a descriptive–analytical historical methodology based on documentary and library sources, drawing extensively on classical chronicles, biographical dictionaries, theological works, and modern historiography. The analytical approach combines political history with conceptual interpretation, examining both narrative content and structural patterns within historical reports. Primary sources such as early Islamic chronicles, accounts of the Battle of Ṣiffīn, biographical compilations, and historiographical narratives provide empirical material for reconstructing political strategies and ideological framing (Tabari, 2008; Dinawari, 1989; Minqari, 1983; Ibn Qutaybah, 1984). Complementary perspectives from later historians and commentators allow evaluation of how memory, interpretation, and political bias shaped subsequent understandings of Muʿāwiya's rule (Ibn Hajar al-'Asqalani, 1994; Ibn 'Abd al-Barr, 1991; Sallabi, 2008). The study adopts a thematic typology organizing evidence into discursive, social, political, propagandistic, and military dimensions. This framework enables the examination of power not merely as domination but as a complex system involving symbolic legitimacy, tribal alliances, religious interpretation, and administrative performance. By integrating Muslim

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

intellectual traditions with modern analytical concepts of power and legitimacy, the methodology seeks to bridge classical historiography and contemporary historical sociology. Particular emphasis is placed on comparative reading of sources representing divergent perspectives—pro-caliphal, pro-Alid, and later reconciliatory narratives—to identify recurring patterns rather than isolated events. The chronological focus on the period between the end of the First Fitna and the consolidation of Umayyad rule allows evaluation of long-term institutional transformation rather than episodic conflict. Through this approach, the study reconstructs the mechanisms through which Muʿāwiya combined ideological persuasion with political pragmatism to reshape the caliphal system and establish the foundations of hereditary monarchy.

Findings indicate that Muʿāwiya's strategy relied heavily on religious discourse as a tool of political legitimation. Historical narratives show repeated invocation of divine decree (*qaḍāʾ wa qadar*) and religious duty to frame political outcomes as expressions of divine will rather than human ambition. By presenting his authority as ordained for the protection of religion and communal unity, Muʿāwiya reframed political opposition as rebellion against divine order, thereby transforming theological language into a mechanism of governance (Ibn Qutaybah, 1984; Ibn ʻAbd al-Barr, 1991). The rhetoric of avenging the murder of Caliph ʿUthmān played a central role in mobilizing support and delegitimizing rival leadership, particularly that of Imam ʿAlī. Scholars have observed that this narrative functioned simultaneously as legal justification, emotional appeal, and political propaganda, enabling Muʿāwiya to unite diverse constituencies under a moralized political cause (Dinawari, 1989; Kennedy, 2004). The strategic use of sermons, correspondence, and symbolic language reinforced communal identity while redefining political loyalty. Sociologically, this approach reflects the transformation of charisma into institutional authority: religious symbolism supplied moral justification, while administrative efficiency and stability reinforced acceptance of rule (Weber, 2015). Historiographical analyses further demonstrate that subsequent chroniclers often reproduced these legitimizing narratives, contributing to the long-term normalization of Umayyad authority within Islamic historical memory (Crone & Hinds, 1986; Hoyland, 2015). Thus, the deployment of theological discourse served not merely ideological ends but operated as an integrated component of political strategy linking belief, perception, and governance.

A second major finding concerns the construction of a durable social and tribal power base in Syria (al-Shām). Muʿāwiya cultivated loyalty through financial patronage, tribal alliances, and administrative stability, transforming regional support into a structural foundation for centralized authority. Historical evidence suggests that Syrian tribal cohesion and military organization distinguished Muʿāwiya's regime from rival political centers, especially Iraq, where factionalism undermined political unity (Hawting, 2007; Morony, 1984). The cultivation of elite intermediaries—tribal leaders, prominent Companions, and religious figures—enabled indirect governance through networks of influence rather than continuous coercion. By presenting himself as protector of order and guarantor of communal stability, Muʿāwiya aligned political obedience with both tribal loyalty and religious obligation (Baladhuri, 1996; Ibn Kathir, 1986). The symbolic elevation of Syria as a sacred and privileged region further reinforced regional identity and strengthened allegiance to Umayyad authority. Modern interpretations emphasize that such policies represent an early example of state formation in Islamic history, where administrative continuity and ideological coherence replaced purely charismatic leadership (Urban, 2020). Through careful management of alliances and public perception, Muʿāwiya established a political environment in which

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

acceptance of hereditary succession became increasingly plausible, laying the groundwork for dynastic monarchy.

The study also reveals the centrality of propaganda, narrative construction, and political rivalry with the Banū Hāshim in shaping Umayyad consolidation. Muʿāwiya's policies extended beyond military confrontation to include systematic management of historical memory and public discourse. Reports of official sermons, selective promotion of virtues, and reinterpretation of historical events illustrate how symbolic competition with the Imams functioned as an arena of ideological struggle (Farahmandpour, 1999; Jafri, 2000). Political correspondence and staged debates exemplified efforts to portray the Imams as sources of division while depicting Umayyad governance as guarantor of unity. The institutionalization of symbolic practices—such as public denunciation campaigns or selective transmission of traditions—demonstrates how authority was reinforced through cultural production as much as through military success. These measures correspond with broader patterns identified by historians of early Islam, who argue that control over narrative and religious symbolism proved decisive in transforming contested leadership into accepted sovereignty (Madelung, 1998; Humphreys, 2024). The competition between tribal prestige and prophetic lineage thus evolved into a contest over interpretive authority, in which political dominance depended upon reshaping collective perception of legitimacy. Consequently, the weakening of the Imams' political position resulted not solely from battlefield outcomes but from cumulative discursive strategies that altered social expectations regarding leadership.

The consolidation of Umayyad rule ultimately reflects the interaction of governance performance, coercive capacity, and ideological adaptation. Muʿāwiya's administration emphasized order, administrative competence, and avoidance of prolonged internal conflict, thereby appealing to populations fatigued by civil war. Historical accounts portray the peace treaty with Imam Ḥasan as a pivotal moment allowing Muʿāwiya to transition from regional contender to universal ruler, marking what later historians termed the "Year of Unity" (Tabari, 2008; Ibn al-Athir, 1994). The introduction of hereditary succession through the nomination of Yazīd represented the culmination of gradual institutional transformation, justified through appeals to communal stability and preservation of unity. Scholars have interpreted this development as the decisive shift from elective caliphate toward dynastic kingship, reflecting broader processes of state formation observable in other late antique polities (Kennedy, 2004; Hoyland, 2015). By integrating religious symbolism, tribal alliances, propaganda, and administrative governance, Muʿāwiya constructed a model of political authority capable of surviving beyond personal leadership. This synthesis of hard and soft power demonstrates how legitimacy can be redefined through sustained political practice rather than formal doctrinal change. The findings therefore highlight the Umayyad transition as a formative stage in Islamic political history, illustrating how competing visions of authority were negotiated, transformed, and ultimately institutionalized.

In conclusion, the extended analysis shows that Muʿāwiya's confrontation with the Imams was neither episodic nor reactive but constituted a comprehensive strategic project aimed at redefining political legitimacy and stabilizing a new form of Islamic governance. Through coordinated deployment of religious discourse, social alliances, administrative effectiveness, propaganda, and military action, he facilitated the historical transition from charismatic-prophetic authority to dynastic monarchy.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

تاریخچه مقاله

دریافت شده در تاریخ ۲۷ آذر ۱۴۰۳
اصلاح شده در تاریخ ۱۰ بهمن ۱۴۰۳
پذیرفته شده در تاریخ ۱۹ بهمن ۱۴۰۳
منتشر شده در تاریخ ۱ فروردین ۱۴۰۴

پژوهش‌نامه تاریخ اسلام

دوره ۱۵، شماره ۵۷، صفحه ۱۷-۱

شاپا الکترونیکی: ۹۷۲۶-۲۲۵۱

راهبردهای معاویه بن ابی‌سفیان در مواجهه با ائمه(ع) و تثبیت خلافت اموی

مریم سعیدیان جزی[1*]

۱. دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: msaeedyan@ltr.ui.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

سعیدیان جزی، مریم. (۱۴۰۴). راهبردهای معاویه بن ابی‌سفیان در مواجهه با ائمه(ع) و تثبیت خلافت اموی. *پژوهش‌نامه تاریخ اسلام*، ۱۵ (۵۷)، ۱۷-۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

چکیده

تحلیل راهبردهای معاویه بن ابی‌سفیان در مواجهه با ائمه(ع) و تثبیت خلافت اموی، از مسائل بنیادین تاریخ سیاسی اسلام است؛ زیرا این فرایند گذار مفهوم مشروعیت از الگوی مبتنی‌بر نص الهی به ساختار خلافت شورایی و سپس سلطنت موروثی را آشکار می‌سازد. مسئله اصلی پژوهش، تبیین سازوکارهای قدرت و شیوه‌های به‌کارگیری آنها برای تضعیف مرجعیت اهل‌بیت(ع) و تحکیم خلافت اموی است. این تحقیق با رویکرد توصیفی - تحلیلی و با روش کتابخانه‌ای - اسنادی، داده‌های تاریخی را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد راهبرد معاویه ماهیتی ترکیبی و منسجم داشت و در پنج محور گفتمانی، اجتماعی، سیاسی، تبلیغی و نظامی سامان یافت. بهره‌گیری از مفاهیم دینی چون قضا و قدر، تأکید بر خون‌خواهی عثمان، اتکا به ظرفیت‌های قبیله‌ای شام، نمایش کارآمدی حکمرانی و مدیریت رقابت با بنی‌هاشم، از مهم‌ترین ابزارهای او بود. سیاست معاویه برای بازسازی ساختار قدرت از الگوی مبتنی‌بر نص و وصایت به سمت الگویی بر پایه شورا، استخلاف و در نهایت استیلا و سلطنت موروثی استوار بود. این گذار تاریخی، در متون تاریخ نگاری اسلامی به‌صورت دوگانه‌های ساختاری چون نص و شورا، وصایت الهی و خلافت، بیعت و اجتماع، علی و عثمان، عراق و شام و جنگ و صلح بازتاب یافته است. برآیند این راهبردها، بازسازی ساختار مشروعیت سیاسی و تثبیت تدریجی سلطنت اموی بود.

کلیدواژه‌ها: ائمه(ع)، خلافت، شام، عثمان، معاویه.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

درآمد

در قرن نخست هجری، استقرار خلافت موروثی اموی در شام نقطه عطفی در تاریخ سیاسی اسلام به‌شمار می‌آمد، این رخداد ساختار قدرت را در دوره اسلامی دگرگون ساخت و در عرصه سیاسی و لایه‌های اعتقادی، اجتماعی و گفتمانی نیز بازتاب یافت. معاویه بن ابی‌سفیان با بهره‌گیری توأمان از قدرت سخت و قدرت نرم، کارکردهای ائمه(ع) را به چالش کشید و بستر تثبیت قدرت سیاسی و گفتمانی امویان را فراهم ساخت. این پژوهش بر دوره زمامداری معاویه در شام و هم‌زمانی آن با امام علی(ع)، امام حسن(ع) و امام حسین(ع) تمرکز دارد و چگونگی استقرار خلافت موروثی اموی را در مواجهه با ائمه(ع) مورد واکاوی قرار می‌دهد. پرسش اصلی این است که معاویه چگونه با ترکیب سیاست‌های مختلف با ائمه(ع) مواجه شد و جایگاه خلافت اموی را تثبیت کرد؟ فرضیه پژوهش این است که سیاست معاویه در حوزه‌های اجتماعی و قبیله‌ای، سیاسی و نظامی، حقوقی و دینی و تبلیغاتی و روایی، بر اساس طرحی منسجم برای بازتعریف مشروعیت سیاسی و محدود کردن تدریجی ائمه(ع) سامان یافت و تلفیق قدرت سخت و نرم، الگویی اثرگذار برای استقرار خلافت موروثی در بنی‌امیه پدید آورد.

پیشینه پژوهش

در مرور پیشینه و به منظور تحلیل روندهای مطالعاتی و تعیین جایگاه پژوهش حاضر می‌توان آنها را از نظر محور موضوعی و رویکرد شناختی در چهار گونه اصلی طبقه‌بندی کرد. در گونه نخست شامل تحلیل‌های تاریخ سیاسی، برخی تحقیقات غربی و فارسی قرار می‌گیرند. غربی‌ها با تکیه‌بر برخی منابع تاریخ نگاری اسلامی و منابع بیزانسی، در بررسی انگیزه‌های قدرت‌طلبانه معاویه به چالش مشروعیت شورایی در برابر خلافت موروثی اشاره می‌کنند. به‌عنوان مثال مادلونگ (۱۳۷۷ش) و هامفریز (۱۴۰۳ش)، مبانی فکری تغییر مشروعیت را بر اساس دو محور نقد ساختار خلافت شورایی و زمینه‌های موروثی‌سازی خلافت بررسی می‌کنند. کندی[۱](۲۰۰۴) نیز با تحلیل سیاست داخلی و خارجی معاویه، عمل‌گرایی و مهارت او را در مدیریت مشروعیت سیاسی مورد توجه قرار می‌دهد. در تحقیقات فارسی منتظری‌مقدم (۱۳۸۱ش) به اقدام امام علی(ع) نسبت به برکناری معاویه از شام، به‌عنوان آستانه نزاع می‌پردازد. رحیمی (۱۳۹۴ش) با تمرکز بر سیاست معاویه بر ایجاد جبهه ائتلاف مخالفان علی(ع)، طرح غارات را به‌عنوان راهبرد مقابله منفی معاویه معرفی کرده است. مبلغ (۱۳۹۶ش) با این رویکرد به بازخوانی سیاست معاویه بر اساس *نهج‌البلاغه* پرداخته است. در گونه دوم شامل مطالعات ساختاری، اقتصادی و قبیله‌ای، هاوتینگ (۱۳۸۶ش)، اوربان[۲] (۲۰۲۰) و مورونی[۳](۱۹۸۴)، رابطه حمایت‌های مالی معاویه با وفاداری قبایل شام را مورد بررسی قرار داده و معتقدند این سیاست موجب ایجاد اختلاف میان گروه‌های قبیله‌ای شد. همچنین العقاد (۱۹۵۶) با تحلیل سیاست مالی و تبلیغی معاویه این موضوع را پیگیری کرده، هرچند روایت رسمی قابل اتکایی برای آن ارائه نداده است. در گونه سوم شامل مطالعات حقوقی و نهادین، مقاله مشترک سید باقری و پیر بالائی (۱۴۰۰ش) با تحلیل نسبت تعاملی و تکاملی فقه حکومتی و حاکمیت، برای تبیین زمینه‌های اصلی راهبردهای معاویه قابل بهره‌برداری است. آثار مادلونگ (۱۳۷۷ش) و هویلند[۴](۲۰۱۵) با استفاده از روایت‌های تاریخ نگاری رسمی و اسناد اموی نشان می‌دهند که چگونه معاویه خلافت شورایی را به نظام سلطنت موروثی تبدیل کرد. در گونه چهارم شامل مطالعات تطبیقی، مقاله داداش‌نژاد و توحیدی‌نیا (۱۳۹۳ش) گویای آن است که بخش‌های افزوده شده به حدیث منسوب به رسول‌الله(ص) مانند پیشگویی صلح و ترسیم جایگاه دو سپاه از سوی جریان اموی و

۱. Kennedy.

۲. Urban.

۳. Morony.

۴. Hoyland.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

حامیان آن برای مشروعیت‌بخشی سیاسی به‌کار گرفته شده‌است. این پژوهش‌ها با تمرکز بر دگرگونی روایت رسمی درباره ائمه(ع)، به تحلیل راهبردهای حذف گزینشی و هدفمند روایات پرداختند. فرهمندپور (۱۳۷۸ش) با تحلیل ساختار تبلیغات سیاسی امویان در شام، نشان می‌دهد که چگونه روایت‌سازی رسمی موجب جهت‌دهی قدرت در خدمت تثبیت خلافت اموی قرار گرفت. همچنین صلابی (۱۴۲۹) معتقد است بسیاری از روایات ضداموی فاقد پشتوانه سندی بوده و در دوران عباسی مطرح شده‌است. کرون و هیندز[1](۱۹۸۶) با استفاده از منابع اهل سنت بر تحلیل اقدامات معاویه در ارائه تصویر مشروع از خلافت تمرکز کردند. مقاله جفری[2](۲۰۰۰) با تحلیل محتوای کیفی خطبه‌های معاویه، نقش آن را در تغییر هویت مذهبی جامعه اسلامی بررسی می‌کند. در نهایت هویلند با استفاده از منابع بیزانس و اسناد سیاسی، تبلیغات امویان در شام را تحلیل و کمتر با رویکردهای پیشین همراه شده‌است.

مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات موجود عموماً به‌صورت جداگانه ابعاد موضوع را بررسی کرده‌اند. پژوهش حاضر با تعیین دامنه زمانی (۴۱-۶۰ هجری) ابعاد و جامعیت تحلیل را افزایش داده است. همچنین براساس رویکرد مبتنی‌بر گونه‌شناسی محتوایی، بازخوانی تطبیقی منابع معتبر تاریخی و تحلیل این ابعاد تصویری جامع و تطبیقی از سازوکارهای قدرت سیاسی و راهبرد معاویه در تضعیف جایگاه ائمه(ع) ارائه می‌دهد. در بین نظریه‌های اندیشمندان مسلمان، از نظر ماوردی (۱۳۸۶، ص. ۶-۸)، مشروعیت سیاسی در گرو بیعت و گزینش اهل حل و عقد است. نصیرالدین طوسی (۱۳۷۳، ص. ۳۷۰)، فضایل حاکم را به انتظام اجتماعی پیوند داده و بر این باور است که ملکات فاضله حاکم ضامن بقای نظم مدنی و جلوگیری از هرج‌ومرج است. صدوق (بی‌تا، ص. ۱۳۲) بر اساس شواهد روایی و مفید (۱۴۱۳، ص. ۴۰، ۱۳۴) بر اساس ادله نقلی و عقلی سه مقوله نص، عصمت و علم را معیار مشروعیت الهی امام می‌دانند.

وبر (۱۳۹۴ش) در موضوع مشروعیت سیاسی، سه نوع اقتدار سنتی، اقتدار کاریزماتیک و اقتدار عقلانی و قانونی را معرفی می‌کند و بر این باور است که این‌ها در عمل می‌توانند هم‌زمان وجود داشته باشد. نای (۱۳۸۷ش)، قدرت نرم را توانایی دست‌یابی به خواسته‌ها برای جذب، اقناع و اثرگذاری غیر مستقیم می‌داند و منابع آن را جاذبه‌های فرهنگی، ارزش‌های سیاسی و سیاست خارجی جذاب معرفی می‌کند.

در این پژوهش با توجه به رویکرد اندیشمندان مسلمان و برخی تعابیر مفهومی در تحلیل ابزارهای حقوقی و نهادی خلافت، به‌عنوان نمودهای قدرت نرم و سخت در سیاست معاویه مورد تحلیل قرار گرفته و مبانی شیعه و سنی درباره خلافت و وصایت الهی به‌عنوان چارچوب تحلیلی و انتقادی فرعی به‌کار گرفته شده‌است. در پژوهش حاضر مستندات و شواهد تاریخی از طریق مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و متون اسنادی معتبر استخراج شد و با رویکرد مطالعه تاریخی و روش توصیفی، تحلیلی و انتقادی، سیاست‌های معاویه در مواجهه با ائمه(ع) و نقش این سیاست‌ها در تحکیم خلافت اموی مورد ارزیابی قرار گرفت.

تقدیر الهی و تکلیف شرعی در سیاست معاویه

در اغلب منابع تاریخی ارجاع به قضاء و قدر الهی و اطاعت به‌عنوان تکلیف شرعی، از مهم‌ترین راهبردهای مشروعیت‌بخشی در منازعات سیاسی و مذهبی مورد بحث بوده‌است. معاویه در رویارویی با ائمه(ع)، این مفاهیم را در قالب‌های مختلف مانند خطابه و کنش سیاسی به‌کار گرفت که در بخش‌های دیگر به آن بیشتر پرداخته می‌شود. بررسی نحوه بهره‌برداری از این دو مفهوم به‌ویژه در برخی منابع نزدیک به گفتمان رسمی خلافت بیانگر آن است که این راهبرد بعد دینی و کارکرد سیاسی داشته (ابن‌حجر، ۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۲۵) و موجب می‌شد تا معاویه برخی رویدادها را به نفع خود توجیه کند (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۰۸-۱۰۹).

[1] Crone& Hinds.

[2] Jafri.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

معاویه ادعا می‌کرد حکومتش مشیت الهی و برای پاسداری از دین است و زمامداری امام علی(ع) را نشانه انحراف امت و مخالفت با آن را واجب می‌دانست. او در ماجرای خون‌خواهی عثمان به آیه ۳۳ سوره اسراء استناد کرد تا رفتار خود را مشروع نشان دهد و با این ادعا که ولی دم خلیفه مقتول است، از بیعت با امام علی(ع) خودداری کرد (همان، ج. ۱، ص. ۱۱۸–۱۱۹؛ ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ج. ۳، ص. ۱۰۴۱–۱۰۴۲).

شواهد متعددی درباره استفاده معاویه از این مفاهیم در موقعیت‌های گوناگون وجود دارد. از آن‌جمله توصیف معاویه از شام به‌عنوان محل انبیا و صالحان (منقری، ۱۴۰۴، ص. ۳۱-۳۲؛ ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ج. ۳، ص. ۷۷)، استدلال به حقانیت دینی خود و تشویق شامیان در صفین (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۸۱) و استناد به آیه ۲۹ الرحمن در جریان تحکیم به‌عنوان نشانه نصرت الهی (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱۱، ص. ۱۸۲، ۱۸۸) در این راستا است.

معاویه پس از صلح امام حسن(ع) و خطاب به کوفیان گفت: «خداوند این را به من عطا کرده است» (ابوالفرج‌اصفهانی، ۱۳۸۵، ص. ۴۵). واکنش او به شهادت امام حسن (ع) (طبری، ۱۳۸۷، ج. ۳، ص. ۶۴؛ ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ج. ۱، ص. ۳۸۹-۳۹۰) در همین قالب قرار می‌گیرد. به‌تبع، جریان اموی سلطه معاویه را تجلی اراده الهی و پاداش دینداری او تلقی می‌کرد. استناد ضحاک بن قیس فهری به اینکه «خدا چنین خواسته است» (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۸۸)، مؤید تداوم این گفتمان در لایه نخبگانی همسو و مرتبط با مردم بود. این رویکرد با تبدیل مفاهیم دینی به ابزار سیاسی موجب مشروعیت‌بخشی خلافت معاویه شد.

پایگاه اجتماعی و دینی صحابه و روایت خون‌خواهی عثمان

صحابه از مهم‌ترین سرمایه‌های اجتماعی برای مشروعیت‌بخشی به قدرت سیاسی در قرن نخست هجری به‌شمار می‌آمدند. معاویه در مواجهه با ائمه(ع) از جایگاه خلفای پیشین، به‌عنوان حلقه واصل صحابه و امویان استفاده کرد. او با ایجاد تقابل درباره علی(ع) و عثمان و طرح خون‌خواهی عثمان، جایگاه ائمه(ع) را انکار و منازعه مسلحانه را مشروع جلوه داد.

معاویه روش شورایی عمر را به‌عنوان بهترین نمونه ایجاد الفت و همبستگی معرفی کرد و حکومت امام علی(ع) را نتیجه فریب و مخالف سنت خلفای پیشین دانست (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۹۹-۱۱۹). این در حالی است که او در مواردی چون پیشنهاد خلافت به عبدالله‌بن‌عمر یا جانشینی یزید ادعای خود را نقض کرد (ابن‌عبدربه، ۱۴۰۴، ج. ۲، ص. ۲۱۱؛ ابن‌اثیر، ۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۵۸۶).

هدف اصلی معاویه از طرح شورا، جذب صحابه مخالف امام علی(ع) مانند سعدبن ابی‌وقاص، عبدالله‌بن‌عمر و محمد بن مسلمه و بهره‌برداری از آنان به‌عنوان عامل مشروعیت خود بود (منقری، ۱۴۰۴، ص. ۷۱-۷۲). او در نامه‌ای به سعد بن ابی وقاص نوشت: «سزاوارترین یار عثمان اهل شورا هستند. از مسیر طلحه و زبیر تبعیت کن. کار خلافت را به شورای مسلمانان می‌سپاریم» (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۲۰).

یکی از راهبردهای معاویه در روایت خون‌خواهی عثمان، سرزنش صحابه و نسبت دادن مشارکت امام علی(ع) در قتل او بود. او در نامه به محمد بن مسلمه نوشت: «عثمان را رها کردید و در قیامت پاسخگو باشید» (ابن قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۲۰–۱۲۱). او نبرد صفین را میدان مجازات امام علی(ع) دانست (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۸۴) و آن حضرت را به‌سبب کشته‌شدن طلحه و زبیر و هتک حرمت عایشه در نبرد جمل نکوهش کرد (منقری، ۱۴۰۴، ص. ۷۴؛ ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۹۹-۱۰۱).

سیاست معاویه در تعامل با نخبگان صحابه مبتنی‌بر ایجاد تفرقه و تداوم آن در نسل‌های بعد بود. مصداق بارز این رویکرد، مناظره سازمان‌دهی شده میان حسنین(ع) و عبدالله بن زبیر در حضور وی است. محور بنیادین این تقابل کلامی، تثبیت اولویت مقام و مرجعیت اهل

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

بیت(ع) در مقابل جایگاه سیاسی ابن زبیر بود. معاویه با وارد کردن ابوسعید عقیلی به این مناظره (ابن‌عبدربه، ۱۴۰۴، ج. ۴، ص. ۱۰۰-۹۹)، از آن در راستای تضعیف مشروعیت اهل بیت(ع) و تثبیت قدرت خود استفاده کرد.

معاویه در جریان تحکیم از زبان عمروبن عاص مشروعیت خون‌خواهی عثمان را تأیید و چنین وانمود کرد که جبهه شام به حکم قرآن به میدان آمده است (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۹۹). علاوه‌بر این اعزام ابوهریره و نعمان‌بن‌بشیر نزد امام علی(ع) و برای تحویل قاتلان عثمان، در حالی انجام شد که معاویه می‌دانست این خواسته اجابت نمی‌شود و امتناع امام علی(ع) می‌توانست بهانه‌ای دیگر برای تقویت جبهه شام باشد (ثقفی، ۱۳۹۵، ج. ۱، ص. ۲۵۱-۲۵۲). همچنین پس از آنکه نائله، همسر عثمان، نعمان‌بن بشیر انصاری را به شام فرستاد، معاویه از این موقعیت بهره‌برداری کرد، خود و شامیان را ولی‌دم عثمان خواند (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۱۸-۱۲۱) و مسئله ناکارآمدی حکومت امام علی(ع) را مطرح کرد (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۹۹-۱۰۱). شروط معاویه در مذاکره با امام علی(ع) بر دو محور: نخست تحویل قاتلان عثمان و دوم واگذاری خلافت به شورای ۶ نفره استوار بود (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۲۸). این موارد از منظر سیاسی ابزاری برای انتقال خلافت به سوی معاویه بود و در سطح تبلیغاتی به او هویت و مشروعیت می‌داد. بر این اساس پیشنهاد عمروبن‌عاص درباره خون‌خواهی عثمان، مسیر دستیابی معاویه را تسریع می‌کرد (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۵۸-۱۵۹).

راهبرد سخت معاویه در صفین، سامان‌دهی شامیان و به کارگیری عناصر بصری حول این شعار بود که: «ما بندگان راستین خداییم، به‌راستی و بی‌تردید ای خون‌خواهان عثمان!» (منقری، ۱۴۰۴، ج. ۱، ص. ۳۳۲). این آرایش سیاسی و نظامی و بهره‌گیری از مضامین قرآنی و نمادهای معنایی نشان می‌دهد که معاویه رویارویی با امام علی(ع) را با ترکیب صورت‌بندی دوگانه علی و عثمان و با این هدف پیش برد که جبهه شام را منسجم و جایگاه امام را در افکار عمومی تضعیف کند؛ لذا آن‌حضرت را در جایگاه متهم به تضییع خون خلیفه مظلوم و خود را در نقش مدافع حق و عدالت معرفی کرد (ثقفی، ۱۳۹۵، ج. ۱، ص. ۲۵۱-۲۵۲).

برخی منابع تاریخی با رویکرد همدلی با مکتب خلافت، معاویه را خلیفه مشروع و در تداوم سیره خلفای پیشین دانسته‌اند. ابن‌حجر (۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۶۲-۶۳، ۴۴) وی را عامل وحدت امت و آرامش و در مقابل، حکومت امام علی(ع) را متکی‌بر حسد و کینه‌جویی دانسته و عزل کارگزاران عثمان از سوی آن‌حضرت را مصداق عدول از خلفای راشدین آورده است. ابن‌عبدالبر (۱۴۱۲، ج. ۱، ص. ۲۲۲، ۲۳۳، ۲۴۵) نیز این دیدگاه را تأیید کرده و دوره معاویه را مصداق «الخلافه» معرفی می‌کند. دینوری (۱۳۶۸، ص. ۱۴۰) تسلط طولانی مدت معاویه بر شام را از جمله اقدامات مهم خلفای پیشین می‌داند. از نظر ابن عبدالبر (۱۴۱۲، ج. ۳، ص. ۱۴۱۷) این رویکرد سیاسی باعث شد تا دوره خلافت امام علی(ع) به منازعه و درگیری بینجامد. قضاوت و روایت‌سازی منابع نشان می‌دهد که بخشی از تاریخ‌نگاری اسلامی در امتداد راهبرد مشروعیت-بخشی معاویه و به دنبال آن است تا امام علی(ع) را فردی سنت شکن و عامل تفرقه امت اسلامی معرفی کند.

بهره‌گیری معاویه از منزلت صحابه، بازخوانی سوگیرانه نسبت به شورا و روایت‌سازی درباره خون‌خواهی عثمان به همراه ابزارهای نمادین و تبلیغی، شبکه‌ای از راهبردهای سیاسی و روانی را پدید آورد که هدف آن سلب مشروعیت از حکومت امام علی(ع) و ایجاد سرمایه اجتماعی و مشروعیت‌بخشی برای خلافت اموی بود. این سیاست که در ظاهر به سنت نسبت داده می‌شد بر مصلحت‌اندیشی ابزاری تکیه داشت و بعدها در قضاوت تاریخی به‌عنوان نماد جماعت و عامل وحدت معرفی شد.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

پایگاه اجتماعی و قبیله‌ای معاویه در شام

در عرصه تحولات سیاسی دوره مورد بحث، پیوند مستحکم میان ساختارهای قبیله‌ای و سازوکارهای قدرت سیاسی در شام موجب شکل‌گیری ائتلاف‌هایی شد و گونه‌ای خاص از خلافت را نمایش داد که در مواجهه با شریعت و سوابق عمل سیاسی خلفا، امری واگرا و نوپدید تلقی می‌شد.

گرایش تعصب‌آمیز شامیان به برتری‌جویی قومی پیامد مستقیم روایت‌پردازی هدفمند و مدیریت افکار عمومی توسط معاویه بود. این اقدام در کنار القای مشروعیت دینی برای معاویه به واسطه بیعت و حمایت قبایل و اشراف شام، پشتوانه‌ای پایدار در جهت تحکیم قدرت سیاسی وی تلقی شد. به این ترتیب حکومت معاویه بر دو پایه استیلا و بیعت استوار شد. به‌گزارش مقدسی (۱۴۱۱، ص. ۲۹۴) عصبیت‌های قومی و مذهبی شامیان، مهم‌ترین عامل رویارویی آنان با حکومت امام علی(ع) و مردم عراق بود. در همین راستا شامیان با توجیه قومی و شرعی، اطاعت از معاویه را نه‌تنها جایز بلکه واجب دینی دانستند. به‌ویژه هنگامی که معاویه خون‌خواهی عثمان را طرح کرد، بیشتر شامیان، امام علی(ع) را مسئول مستقیم قتل عثمان و اطاعت از معاویه را منوط به جنگ با آن‌حضرت قرار دادند (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۵۹-۱۶۰).

یکی دیگر از راهبردهای مؤثر معاویه، تقویت جریان‌های رقیب و معارض ائمه(ع) از طریق بازسازی گفتمان قدرت سنتی بود. این سیاست در قالب مکاتبه با چهره‌های برجسته حجاز، مذاکره با اشراف قبایل و بهره‌برداری از افراد مختلف اجرا شد (ابن‌کثیر، ۱۴۰۷، ج. ۷، ص. ۳۵). در این میان چهره‌هایی مانند عمرو بن عاص، شرحبیل بن سمط کندی، ضحاک بن قیس فهری، ابومسلم خولانی و شماری از اشراف قریش و سران قبایل نقش فعالی در تقویت موقعیت معاویه ایفا کردند. گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهد که معاویه عموماً اهداف و سیاست‌هایش را از زبان دیگران انتقال می‌داد تا از این طریق افکار عمومی را با خود همراه سازد (نک. طبری، ۱۳۸۷، ج. ۵، ص. ۵-۱۰، ۹۷-۹۹؛ دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۶۱-۱۶۲).

شرحبیل نخستین فردی بود که معاویه را با عنوان خلیفه خطاب کرد و دلیل آن را خون‌خواهی عثمان دانست (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۹۹-۱۰۱). حجاج بن خزیمه با ادای سلام خلافت، او را شایسته نبرد با امام علی(ع) معرفی کرد (ابن‌کثیر، ۱۴۰۷، ج. ۸، ص. ۱۴۸) و عمرو بن عاص با معرفی وی به‌عنوان عامل وحدت مسلمانان قصد داشت وجهه دینی و سیاسی‌اش را تقویت کند (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۱۷). ابن‌قتیبه (۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۰۰-۱۰۱) همچنین بر نقش عمرو بن عاص در تدوین و پیشبرد این سیاست‌ها، به‌عنوان نماینده سنت سیاسی حاکم تأکید می‌ورزد. این گفتمان خلافت‌انگارانه در منابع مختلف منعکس شده و به‌ویژه پس از جریان حکمیت، تعبیر خلیفه را برای معاویه آورده‌اند (نک. ثقفی، ۱۳۹۵، ج. ۲، ص. ۳۷۶؛ طبری، ۱۳۸۷، ج. ۵، ص. ۳۲۴؛ دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۲۰۲؛ ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۸۲؛ ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ج. ۳، ص. ۱۴۱۸؛ ابن‌حجر، ۱۴۱۵، ج. ۶، ص. ۱۲۰).

یکی دیگر از عوامل اساسی در گرایش قبایل عرب شام به معاویه، تعلق او به سنت عربی و پایبندی به نظام عصبیت قبیله‌ای بود (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۸۸-۱۸۹؛ بلاذری، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۱۱۷)؛ تا جایی که برخی لقب «پادشاه عرب» را به او دادند (ابن‌اثیر، ۱۳۳۶، ج. ۴، ص. ۴۳۴)؛ از این‌رو معاویه در نامه به امام حسن(ع) با لحنی برخاسته از میراث جاهلی، ادعای برتری و سروری کرد (بلاذری، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۳۱).

تحلیل پایگاه اجتماعی و قبیله‌ای معاویه در شام نشان می‌دهد که او با اتکا به هم‌افزایی منابع اجتماعی، روایت سنت و تاریخ، بهره‌برداری از اشراف قبیله‌ای و جهت‌دهی افکار عمومی نوعی انتقال نرم قدرت را به‌کار گرفت. در نتیجه خلافت به یک ساختار تبلیغی و رسانه‌ای مبتنی‌بر هویت قبیله‌ای تبدیل شد و در شرایط رقابت با نظام علوی توانست موفقیت نسبی به‌دست آورد.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

کارآمدی و اثرگذاری حکمرانی معاویه

در تحلیل ساختار قدرت، معاویه به‌عنوان بنیان‌گذار خلافت سلطنت موروثی با درک عمیق از ضعف بینش دینی عامه و سازوکارهای اجتماعی توانست فضای عمومی را از چالش‌های فرهنگی و اعتقادی به سوی رقابت‌های سیاسی سوق دهد. او با بهره‌گیری از زبان دین و مفاهیم اسلامی کوشید مرزهای بین حق و باطل را دگرگون کند. در این راستا از مؤلفه‌هایی چون باورهای دینی، پرهیز از تفرقه و ظرفیت خلافت به‌عنوان ابزاری در خدمت مشروعیت‌بخشی بهره برد.

پس از صلح با امام حسن(ع)، معاویه آشکارا هدف خود را از نزاع به دست گرفتن قدرت سیاسی اعلام کرد. این رویکرد نشان‌دهنده استفاده ابزاری از دین در چارچوب راهبرد تثبیت قدرت است (مفید، ۱۴۱۳، ج. ۲، ص. ۱۴). او می‌پنداشت هم‌پایه انبیاء الهی و از اهل‌بیت رسول الله(ص) است و وصایت و عصمت را به خودش نسبت می‌داد (ابن‌اثیر، ۱۳۳۶، ج. ۱، ص. ۴۹۲؛ ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ج. ۳، ص. ۱۴۱۹). این فضیلت‌تراشی بخشی از راهبرد مشروعیت بود که معاویه با بهره‌گیری از ادراک عمومی و جایگاه صحابه در جهت تثبیت قدرت از آن بهره برد (منقری، ۱۴۰۴، ص. ۲۲۱؛ ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۷۹-۸۰، ۱۲۸). یکی از بارزترین نمونه‌های تبلیغات محیطی در حکمرانی معاویه، دستور رسمی به لعن امام علی(ع) بر منابر بود. این سیاست با هدف تحریف چهره امام علی(ع) و ایجاد فضای ترس علیه ائمه(ع) و شیعیان انجام گرفت (طبری، ۱۳۸۷، ج. ۵، ص. ۲۵۳، ۱۶۲؛ یاقوت حموی، ۱۳۹۹، ج. ۳، ص. ۱۹۱).

هم‌زمان معاویه با به‌کارگیری رویکرد نظامی، مقابله با ائمه(ع) را مورد پیگیری قرار داد. از نبرد صفین (منقری، ۱۴۰۴، ص. ۳۳۲) و حملات مستمر به عراق (ثقفی، ۱۳۹۵، ج. ۲، ص. ۴۲۱) تا تهدید و اعمال فشارهای سیاسی و امنیتی بر امامان و یاران ایشان، نمونه‌هایی از عملکرد هدفمند برای حذف نماد ائمه(ع) بود. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که شهادت امام حسن(ع) با تحریک او (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۹۶) و نیز حذف چهره‌هایی چون حجربن عدی بخشی از راهبرد تثبیت جایگاه امویان بوده‌است (ابن‌حجر، ۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۶۲–۶۳؛ ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ج. ۲، ص. ۵۱۷).

در کنار این اقدامات معاویه با بهره‌برداری از ظرفیت‌های نهادهای قبیله‌ای و پیوندهای سنتی، موفق به ایجاد نوعی انسجام نسبی در ساختار اجتماعی جامعه عرب شد. او با جذب کنشگران اجتماعی و استفاده از اعتبار اشراف قبیله‌ای و رجال مذهبی زمینه همگرایی سیاسی و مذهبی را فراهم ساخت (بلاذری، ۱۴۱۷، ج. ۵، ص. ۹۳، ۱۱۳). این سیاست موجب شد تا پایه‌های حکمرانی معاویه از مشروعیت ظاهری برخوردار شود (ابن‌عساکر، ۱۴۱۵، ج. ۵۹، ص. ۱۵۷).

حکمرانی معاویه را می‌توان الگویی از استقرار سلطه سیاسی دانست که بر اساس بستر اجتماعی و فرهنگی نظام قبیله‌ای و بهره‌برداری از منابع دینی و روش‌های عوام‌گرا بنیان نهاده شد و اقدامات او در تضعیف هدفمند جایگاه سیاسی ائمه را با موفقیت نسبی همراه کرد.

متون تاریخ نگاری اسلامی با رویکردهای متفاوت، منش سیاسی معاویه و صلح او با امام حسن(ع) را توجیه و تفسیر کرده‌اند. هر چند برخی هم به کاربست حیله، فریب و نقض تعهدات از سوی معاویه اشاره کرده‌اند (ابن‌حجر، ۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۶۴). این ناهمگونی در گزارش‌ها بیشتر ناشی از همگرایی با خلفا و تلاش نویسندگان برای ارائه چهره‌ای موجه از معاویه در راستای همسان پنداری با خلفای پیشین و در ادامه مسیر آنها بوده‌است. از آن‌جمله ابن‌حجر (۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۶۲-۶۳)، معاویه را فردی صاحب قدرت، اهل عصبیت و زیرک در مدیریت امور معرفی می‌کند که با اتحاد قبایل و بهره‌گیری از ظرفیت‌های اجتماعی توانست ساختار قدرت را در اختیار گیرد. ابن‌قتیبه (۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۱۸-۱۱۹) اقدام معاویه را برای دستیابی به خلافت معقول دانسته و شتاب و ولع او را در این مسیر ستوده است. ابن‌اثیر (۱۳۳۶، ج. ۱، ص. ۴۹۱، ج. ۴، ص. ۴۳۵) صلح با امام حسن(ع) را معجزه نبوی و آغاز خلافت معاویه را «عام الجماعه» می‌نامد. ابن‌عبدالبر (۱۴۱۲، ج. ۱، ص.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

۳۸۶، ج. ۳، ص. ۱۴۱۸-۱۴۲۰) در مقام ارزیابی خلافت معاویه با استناد به بیعت خواص، اجماع عمومی و گرایش صحابه آن را به‌عنوان نقطه بازگشت وحدت به امت تلقی می‌کند و به‌منظور تأیید او به حدیث «یصلح الله بین فئتین عظیمتین» استناد می‌کند. این نوع تاریخ نگری تصویری چند وجهی از حکمرانی معاویه ارائه می‌دهد که ترکیبی از تمجید عقلانیت عربی، توجیه صلح و پذیرش ضمنی سلطه است.

رقابت قبیله‌ای با بنی‌هاشم و القای ناتوانی سیاسی ائمه(ع)

رقابت قبیله‌ای معاویه با بنی‌هاشم و تلاش برای محدود کردن کنش سیاسی ائمه(ع)، بیان کننده صبغه قبیله‌ای و عربی و تلاش او برای کسب قدرت است. او با آگاهی از جایگاه ائمه(ع) مجموعه‌ای هماهنگ از اقدامات سیاسی، تبلیغی و اجتماعی را به‌کار بست تا بنی‌امیه را رقیبی کارآمد در برابر ایشان معرفی کند. اقداماتی چون مکاتبات هشدارآمیز و اتهام‌زنی مستقیم تا روایت‌سازی از وقایع مهم، نقض فضایل اهل بیت(ع) و مصادره مفاهیم دینی، رقابت سیاسی و شکاف قبیله‌ای را به سود بنی‌امیه پیش برد. بر اساس گزارش مسعودی (۱۹۶۶، ج. ۲، ص. ۳۴۲-۳۴۳) وصیت ابوسفیان به بنی‌امیه درباره ربودن قدرت، حلقه‌ای از زنجیره راهبرد معاویه برای به دست گرفتن خلافت است.

مکاتبات دوسویه معاویه و امام حسین(ع) نشان دهنده رویارویی این دو گفتمان است. از آن‌جمله معاویه در نامه‌ای به امام حسین(ع) با اشاره به گزارش‌هایی علیه ایشان نوشت: «ای حسین، از خدا بترس در شکستن وحدت امت و در این‌که آنان را به فتنه درافکنی». امام حسین(ع) در پاسخ و با اشاره به اقدامات معاویه نوشت: «تو از آغاز آفرینش در نیرنگ‌ورزی با شایستگان، آزموده و شناخته شده‌ای پس هر مکر و تدبیری که در نظر داری درباره من به کار بند» (بلاذری، ۱۴۱۷، ج. ۳، ص. ۱۵۳)؛ بدین ترتیب امام حسین(ع)، توطئه معاویه در متهم نمودن آن‌حضرت را افشا و به او بازگرداند.

همچنین معاویه با ایجاد محدودیت‌های برای ائمه(ع) و علویان به تضعیف جایگاه ایشان پرداخت. برای نمونه از سکونت خاندان رسول الله(ص) در شام جلوگیری کرد (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱، ج. ۲، ص. ۳۷۳) و با حذف عنوان «امیرالمؤمنین» از پیمان حکمیت (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۹۴) تلاش کرد تا سرمایه نمادین و سیاسی اهل‌بیت(ع) را محدود کند. معاویه حکومت امیرالمومنین(ع) را سهم‌خواهی و دنیاطلبی جلوه داد و خطاب به آن‌حضرت گفت: «نگویید مردم بنی‌هاشم را می‌خواهند اگر می‌خواستند بر ضد شما اجتماع و تمنای کسی غیر شما را نمی‌کردند» (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵، ص. ۴۵). معاویه همچنین با عرفی‌سازی حکمرانی دینی، رویکرد ائمه(ع) را عامل ناامنی نشان داد (منقری، ۱۴۰۴، ص. ۱۶۳؛ ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ج. ۱۶، ص. ۱۳۵). از حضور عقیل در شام بهره‌برداری سیاسی کرد (ثقفی، ۱۳۹۵، ج. ۲، ص. ۵۵۳-۵۵۱؛ ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ج. ۳، ص. ۷۹) و با انتصاب یزید و بازسازی خلافت، مشروعیت آن را به منطق سقیفه و حفظ امت پیوند زد. او در مجلسی گفت: «نظر من این است که در این اختلاف انتخاب یزید و نظر او عین انصاف است» (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۲۱۲-۲۱۱). ائمه(ع) این اقدام را بدعت و زور دانستند (یعقوبی، ۱۴۱۵، ج. ۲، ص. ۲۳۱؛ بلاذری، ۱۴۱۷، ج. ۳، ص. ۱۵۵-۱۵۳) و امام حسین(ع) تصریح کرد که معاویه طبق صلح با امام حسن(ع) متعهد بود در امر جانشینی تصرف نکند (ابن‌اعثم، ۱۴۱۱، ج. ۴، ص. ۲۹۱).

بهره‌برداری از حادثه قتل عثمان یکی از محورهای اصلی در راهبرد معاویه برای تثبیت سلطه سیاسی و تضعیف بنی‌هاشم بود. به گزارش منقری (۱۴۰۴، ص. ۶۲-۶۴)، معاویه پیش از حرکت به صفین، در نامه‌ای به مردم حجاز نوشت: «این نکته بر ما پوشیده نیست که علی، عثمان را کشته است و دلیل آن، جایگاه و نزدیکی قاتلان عثمان به او است. ما فقط خون عثمان را می‌خواهیم». بلاذری (۱۴۱۷، ج. ۳، ص. ۴۲) مضمون مشابهی را در مکاتبات معاویه آورده و آن را اقدامی برای تحریک عواطف عمومی و جلب حمایت دانست. معاویه با مرور این موضوع می‌خواست شایستگی ائمه(ع) را زیر سؤال ببرد (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۱۸۰). افزون‌بر این معاویه با استفاده از مفاهیم سنت و وحدت و پیوند آن با نبرد جمل، توانست روایت خود را معتبر و صحیح جلوه دهد (منقری، ۱۴۰۴، ص. ۷۴؛ ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴، ج. ۱۵، ص. ۲۰-۲۱).

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

رویکرد محاسبه‌گری و منفعت‌گرایی معاویه سبب شد تا از دین برای توجیه و تغییر موازنه استفاده کند. به نوشته دینوری (۱۳۶۸، ص. ۱۹۱-۱۹۲)، وقتی معاویه سیاست بالا بردن قرآن‌ها را به‌عنوان تنها راه فرار از شکست صفین مطرح کرد، خطاب به شامیان گفت: «ما آنان را به کتاب خدا و حکمیت دعوت می‌کنیم اگر قبول کردند که هیچ وگر نه حجت را بر ایشان تمام کردیم» (نیز نک. منقری، ۱۴۰۴، ص. ۴۷۸-۴۷۹). سپس او عدم انعطاف‌ناپذیری امام علی(ع) را سرپیچی از دستور خداوند دانست (یعقوبی، ۱۴۱۵، ج. ۲، ص. ۱۸۸-۱۸۹؛ طبری، ۱۳۸۷، ج. ۵، ص. ۴۸-۶۵).

طرح دوگانه جنگ و صلح از دیگر سیاست‌های معاویه برای القای ناتوانی ائمه(ع) و تخریب چهره آنان در افکار عمومی بود. عبدالله‌بن عامر، فرستاده معاویه، به مردم عراق چنین گفت: «من برای جنگ نیامده‌ام این بشارت را به حسن(ع) هم بدهید» (دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۲۱۷). در همین راستا برخی مانند ابن حجر (۱۴۱۵، ج. ۲، ص. ۶۵)، جنگ‌طلبی را به ائمه(ع) و صلح‌جویی را به معاویه نسبت داده و در تلاش هستند تا از این قضیه برای مشروعیت‌بخشی به حکومت اموی و ناکارآمدی بنی‌هاشم بهره ببرند. همچنین ابن‌عبدالبر (۱۴۱۲، ج. ۱، ص. ۳۸۶)، صلح امام حسن(ع) را وعده رسول‌الله(ص) می‌داند. در حالی‌که برخی دیگر معتقدند که سپاه آن‌حضرت از توان کافی برای مقابله برخوردار بودند (ابن اعثم، ۱۴۱۱، ج. ۴، ص. ۲۸۷–۲۸۹؛ دینوری، ۱۳۶۸، ص. ۲۱۹). مطابق این امر اختلاف آمار نیروها در منابع، جنبه تبلیغی روایت ناکارآمدی علویان را افشا می‌کند (نک. ۱۲هزار: ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲، ج. ۱، ص. ۳۸۶-۳۸۷؛ ابن‌عساکر، ۱۴۱۴، ص. ۱۷۶؛ ۴هزار: ابن‌کثیر، ۱۴۰۷، ج. ۲، ص. ۱۴).

از دیگر ارکان مهم در راهبرد معاویه، ایجاد دوگانگی بین ائمه و دیگران بود. او دشمنان امیرالمومنین(ع) را به خود نزدیک و به آنان عطا بخشید (ابن‌قتیبه، ۱۳۶۳، ج. ۱، ص. ۱۱۹، ۶۸). او دستور داد تا کارگزاران و قصه‌گویان، فضایل امام علی(ع) را طرد کنند (یاقوت حموی، ۱۳۹۹، ج.۳، ص.۱۹۱). معاویه همچنین منشور فضایل دیگر صحابه و خلفای سلف را صادر و برای کارگزارانش نوشت: «هر چه مردم درباره علی روایت می‌کنند شما نقیض آن را درباره صحابه بسازید...». ابن‌ابی‌الحدید (۱۴۰۴، ج. ۱۱، ص. ۴۴-۴۶) این سیاست را نقد کرد و نوشت: با این دستور بسیاری از فضایل برای صحابه منتشر شد که حقیقت نداشت. ابن‌حجر (۱۴۱۵، ج. ۴، ص. ۴۶۵-۴۶۸) این اقدامات را ناشی از بغض بنی‌امیه نسبت به اهل‌بیت(ع) دانسته و به سخن احمد بن حنبل استناد می‌کند که همه کسانی که قصد هدم و نفی علی(ع) را داشتند، جز بر نشر مناقب او نیفزودند.

در نهایت می‌توان گفت، معاویه در رقابت قبیله‌ای با بنی‌هاشم و القای ناکارآمدی ائمه(ع)، سه راهبرد اصلی را دنبال کرد: ۱) تخریب مرجعیت ائمه(ع) از طریق اتهام‌زنی و تحریف وقایع و نسبت دادن بحران و ناامنی به ایشان؛ ۲) بهره‌گیری هدفمند از ساختارهای قبیله‌ای، شبکه‌های نفوذ و دیپلماسی پنهان برای جلب حمایت و ایجاد تفرقه؛ و ۳) نهادینه‌سازی فضیلت‌زدایی ائمه از طریق لعن رسمی و فضیلت تراشی برای برخی دیگر.

نتیجه

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کنش سیاسی معاویه بن ابی‌سفیان در مواجهه با ائمه(ع)، نه مجموعه‌ای از اقدامات مقطعی، بلکه راهبردی ترکیبی، هدفمند و منسجم برای بازتعریف مبانی مشروعیت و تثبیت خلافت اموی بود. این راهبرد در پنج محور گفتمانی، اجتماعی، سیاسی، تبلیغی و نظامی سازمان یافت و هم‌افزایی این مؤلفه‌ها، انتقال مرکزیت قدرت به شام و استقرار پایدار خلافت بنی‌امیه را تسهیل کرد. این محورها در قالب شبکه‌ای درهم‌تنیده و دارای کارکرد چرخه‌ای عمل می‌کردند؛ بدین معنا که مشروعیت‌سازی اعتقادی از طریق مفاهیمی چون قضا و قدر و تکلیف شرعی، پشتوانه معرفتی اقدامات سیاسی و نظامی را فراهم می‌ساخت و در مقابل، دستاوردهای اجرایی

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

و تثبیت قدرت، آن چارچوب گفتمانی را تقویت می‌کرد. بهره‌گیری از سرمایه نمادین صحابه و روایت خون‌خواهی عثمان، اتکای ساختاری به پایگاه قبیله‌ای شام، نمایش کارآمدی حکمرانی و مدیریت رقابت با بنی‌هاشم، اجزای مکمل این الگوی قدرت بودند. برآیند این فرایند، جابه‌جایی تدریجی مبنای مشروعیت از الگوی نص و وصایت به سوی شورا، استخلاف و نهایتاً سلطنت موروثی بود؛ گذاری که در دوگانه‌های مفهومی تاریخ‌نگاری اسلامی بازتاب یافته و بیانگر بازسازی بنیادین ساختار قدرت در سده نخست اسلامی است.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافعی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت شده‌است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

فهرست منابع

قرآن کریم.

ابن اعثم، محمد (۱۴۱۱). *الفتوح*. بیروت: دارالاضواء.

ابن‌ابی الحدید، عبد الحمید (۱۴۰۴). *شرح نهج البلاغه*. قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی.

ابن‌اثیر، عزالدین علی (۱۳۳۶). *أسدالغابه*. تهران: المکتبه الاسلامیه.

ابن‌اثیر، عزالدین علی (۱۴۱۵ق). *الکامل فی التاریخ*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن‌حجر عسقلانی، احمد (۱۴۱۵). *الإصابه*. بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن‌عبدالبر، یوسف (۱۴۱۲). *الإستیعاب*. بیروت: دارالجیل.

ابن‌عبدربه، احمد (۱۴۰۴). *العقد الفرید*، بیروت: دارالکتب العلمیه.

ابن‌عساکر، علی (۱۴۱۴). *ترجمه ریحانه رسول الله صلی الله علیه وآله الامام الحسین علیه السلام من تاریخ مدینه دمشق*. قم: مجمع احیاء الثقافه الاسلامیه.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

ابن‌عساکر، علی (۱۴۱۵). *تاریخ دمشق*. بیروت: دارالفکر.

ابن‌قتیبه، عبدالله (۱۳۶۳). *الإمامه والسیاسه*. قم: الرضی.

ابن‌کثیر، اسماعیل (۱۴۰۷). *البدایه والنهایه*. بیروت: دارالفکر.

ابوالفرج الأصفهانی، علی بن الحسین (۱۳۸۵ق). *مقاتل الطالبیین*. قم: دار الکتاب.

بلاذری، احمدبن یحیی (۱۴۱۷). *أنساب الأشراف*. بیروت: دارالفکر.

ثقفی، ابراهیم (۱۳۹۵). *الغارات*. تصحیح جلال الدین محدث. تهران: انجمن آثار ملی- الحدیثه.

داداش‌نژاد، منصور و روح‌الله توحیدی‌نیا (۱۳۹۳ش). «حدیث صلح امام حسن(ع): بررسی و تحلیل پیشگویی رسول خدا(ص) از صلح میان دو گروه بزرگ مسلمان». *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*. دوره۵. شماره۱۷. ص۷۷-۹۸. Dor: 20.1001.1.22520538.1393.5.17.4.8

دینوری، احمد (۱۳۶۸). *أخبار الطوال*. قم: منشورات الرضی.

رحیمی، عبدالرفیع (۱۳۹۴ش). «نقش غارات در تسریع صلح امام حسن(ع)». *سخن تاریخ*. دوره۹. شماره۲۱. فروردین. ص۶۹–۸۸.

سیدباقری، سیدکاظم و محسن پیربالائی (۱۴۰۰ش). «نسبت سنجی فقه حکومتی با حکومت اسلامی». فقه حکومتی. دوره۶. شماره۱۲. پائیز و زمستان. ص۷-۳۰.

صدوق، محمد (بی‌تا). *معانی الأخبار*. بیروت: دارالمعرفه.

صلابی، علی محمد (۱۴۲۹). *الدوله الأمویه*. بیروت: دارالمعرفه.

طبری، محمدبن جریر (۱۳۸۷). *تاریخ الامم و الملوک*. بیروت: دارالتراث.

العقاد، عباس محمود (۱۹۵۶). *معاویه بن أبی سفیان*، قاهره: دارالمعارف.

فرهمندپور، فهیمه (۱۳۷۸ش). *تحلیل نیم‌قرن سیاست‌های تبلیغی امویان در شام*. تهران: امیرکبیر.

مادلونگ، ویلفرد (۱۳۷۷ش). *جانشینی محمد*. ترجمه احمد نمایی و دیگران. مشهد: آستان قدس رضوی.

ماوردی، ابوالحسن علی (۱۳۸۶). *الاحکام السلطانیه*. قاهره: دارالتعاون.

مبلغ، نرگس سادات و مصطفی دلشاد تهرانی (۱۳۹۶ش). «تحلیل شخصیت معاویه بر اساس گزارش‌های تاریخی حکومت او». *پژوهش‌نامه علوی*. دوره۸. شماره۱۵. خرداد. ص۷۱-۹۶.

مسعودی، علی (۱۹۶۶). *مروج الذهب و معادن الجوهر*. بیروت: دارالاندلس.

مفید، محمد (۱۴۱۳). *الإرشاد*. قم: کنگره شیخ مفید.

مقدسی، محمد (۱۴۴۱). *أحسن التقاسیم*. قاهره: مکتبه مدبولی.

منتظری مقدم، حامد (۱۳۸۱ش). «روابط امام علی و معاویه: از خلافت تا جنگ صفین». *معرفت*. دوره۱۱. شماره۵۲. فروردین. ص۴۲-۵۵.

منقری، نصر بن مزاحم (۱۴۰۴). *وقعه صفین*. قم: مکتبه آیه‌الله العظمی مرعشی نجفی.

نای، جوزف (۱۳۸۷ش). *قدرت نرم*. ترجمه محسن روحانی و مهدی ذوالفقاری. تهران: دانشگاه امام صادق(ع).

نصیرالدین طوسی، محمد (۱۳۷۳ش). *اخلاق ناصری*. تصحیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری. تهران: خوارزمی.

هامفریز، آراستفان (۱۴۰۳ش). *معاویه (از عربستان تا امپراطوری)*. تهران: پیله.

هاوتینگ، جرالد (۱۳۸۶ش). *نخستین دودمان حکومتگر در اسلام*. ترجمه عیسی عبدی. تهران: امیرکبیر.

وبر، ماکس (۱۳۹۴ش). *اقتصاد و جامعه*. ترجمه عباس منوچهری. تهران: سمت.

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

یاقوت حموی (۱۳۹۹). *معجم البلدان*. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

یعقوبی، احمد (۱۴۱۵). *تاریخ یعقوبی*. بیروت: دارصادر.

References

The Holy Quran. [In Arabic]

Abu al-Faraj al-Isfahani, ‘A. (2005). *Maqatil al-Talibiyyin*. Qom: Dar al-Kitab. [In Arabic]

Al-‘Aqqad, ‘A., M, (1956). *Mu‘awiyah ibn Abi Sufyan*. Cairo: Dar al-Ma‘arif. [In Arabic]

Baladhuri, A.(1996). *Ansab al-Ashraf*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]

Crone, P., & Hinds, M. (1986). *God’s Caliph, Religious Authority in the First Centuries of Islam.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dadashnejad, M. & Tohidinia, R. (2015). “Hadith of Imam Hasan`s Peace (An Investigation on the Prophet’s Prediction from the Peace between Two Major Muslim Groups)”. *The History of Islamic Culture and Civilization*, Vol. 5, No. 17. p77-98. [In Persian]

Dinawari, A. (1989). *Akhbar al-Tiwal*. Qom: Manshurat al-Radi. [In Arabic]

Farahmandpour, F. (1999). *Analysis of Half a Century of Umayyad Propaganda Policies in Sham*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]

Hawting, G. R. (2007). *The First Dynasty of Islam*. Translated by Abdi, ‘I. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]

Hoyland, R. G., (2015). *In God’s path: The Arab conquests and the creation of an Islamic empire*. Oxford: Oxford University Press.

Humphreys, R. Stephen (2024). *Mu'awiya Ibn Abi Sufyan: The Saviour of the Caliphate*. Translated by Mirabotalebi, M., H. Tehran: Pileh. [In Persian]

Ibn ‘Abd al-Barr, Y. (1991). *Al-Isti‘ab*. Beirut: Dar al-Jil. [In Arabic]

Ibn ‘Abd Rabbih, A. (1983). *Al-‘Uqd al-Farid.* Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah. [In Arabic]

Ibn ‘Asakir, ‘A. (1993). *Tarjimat Rayhanat Rasul Allah (s) al-Imam al-Husayn (s) min Tarikh Madinat Dimashq*. Qom: Majma‘ Ihya’ al-Thaqafah al-Islamiyyah. [In Arabic]

Ibn ‘Asakir, ‘A. (1994). *Tarikh Dimashq*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]

Ibn A‘tham, M., (1990). *Al-Futuh*. Beirut: Dar al-Adwa’. [In Arabic]

Ibn Abi al-Hadid, ‘A. (1983). *Sharh Nahj al-Balaghah*. Qom: Maktabah Ayat Allah al-‘Uzma al-Mar‘ashi al-Najafi. [In Arabic]

Ibn al-Athir, ‘I.,‘A. (1994*). Al-Kamil fi al-Tarikh*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah. [In Arabic]

Ibn Athir, ‘I.,‘A. (1957). *Usd al-Ghabah*. Tehran: Al-Maktabah al-Islamiyyah. [In Arabic]

Ibn Hajar al-‘Asqalani, A. (1994). *Al-Isabah*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah. [In Arabic]

Ibn Kathir, I. (1986). *Al-Bidayah wa al-Nihayah*. Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]

Ibn Qutaybah, ‘A. (1984). *Al-Imamah wa al-Siyasah*. Qom: al-Radi. [In Arabic]

Jafri, S. H. M. (2000). *The origins and early development of Shi’a Islam.* (2nd ed., illustrated, reprint). Oxford: Oxford University Press.

Kennedy, H. (2004). *The Prophet and the Age of the Caliphates.* London: Routledge.

Madelung, W. (1998). *The Succession of Muhammad*. Translated by Namayi, ‘A. & Others. Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Persian]

Maqdisi, M. (2019). *Ahsan al-Taqasim*. Cairo: Maktabah Madbuli. [In Arabic]

Mas‘udi, ‘A. (1966). *Muruj al-Dhahab wa Ma‘adin al-Jawhar*. Beirut: Dar al-Andalus. [In Arabic]

Mawardi, A. H. ‘A. (2007). *Al-Ahkam al-Sultaniyyah*. Cairo: Dar al-Ta‘awun. [In Arabic]

Minqari, N., M. (1983). *Waq‘at Siffin*. Qom: Maktabah Ayat Allah al-Mar‘ashi al-Najafi. [In Arabic]

Mobalegh, N. and Delshad Tehrani, M. (2017). “Analysis of Muawiyah's Character Based on Historical Reports of His Rule”. *Imam Ali's Studies*, Vol. 8, No. 15. p71-96. [In Persian]

Montazeri Moghaddam, H. (2002). “Relations between Imam Ali and Muawiyah: From Caliphate to the Battle of Siffin”. *Marifa*t, Vol. 11, No. 52. p42-55. [In Persian]

Morony, M. G. (1984). *Iraq after the Muslim conquest*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.

Mufid, M. (1992). *Al-Irshad*. Qom: Congres Shaykh Mufid. [In Arabic]

Nasir al-Din Tusi, M. (1994). *Akhlaq-e Nasiri*. Edited by Minovi, M. & Heidari, ‘A. Tehran: Kharazmi. [In Persian]

Nye, Joseph S. (2008). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Translated by Rouhani, M. and Zolfaghari, M. Tehran: Imam Sadiq University. [In Persian]

Rahimi, ‘A. (2015). “The Role of Gharat in facilitation the”. *Discourse of History*, Vol. 9, No. 21. p69-88. [In Persian]

Saduq, M. (n.d.). *Ma‘ani al-Akhbar*. Beirut: Dar al-Ma‘rifah. [In Arabic]

Sallabi, ‘A., M. (2008). *Al-Dawlah al-Umawiyyah*. Beirut: Dar al-Ma‘rifah. [In Arabic]

Seyyed Bagheri, K. & Pirbalaei, M. (2021). “A Comparative Study of Governing Jurisprudence and Islamic Government”. *Governing Jurisprudence*, Vol. 6, No. 12. p7-30. [In Persian]

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]

Tabari, M., (2008). *Tarikh al-Umam wa al-Muluk*. Beirut: Dar al-Turath. [In Arabic]
Thaqafi, I. (2015). *Al-Gharat.* Edited by Jalal al-Din Muhaddith. Tehran: Society for the National Heritage of Iran & al-Hadithah. [In Arabic]
Urban, E. (2020). *Conquered populations in early Islam: Non-Arabs, slaves and the sons of slave mothers*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Weber, M. (2015). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Translated by Manouchehri, ‘A. Tehran: Samt. [In Persian]
Ya‘qubi, A. (1994). *Tarikh al-Ya‘qubi*. Beirut: Dar al-Sadir. [In Arabic]
Yaghut Hamawi. (2019). *Mu‘jam al-Buldan*. Beirut: Dar Ihya’ al-Turath al-‘Arabi. [In Arabic]

[Downloaded from journal.isihistory.ir on 2026-11-03]

[DOI: 10.61882/islamhistory.1.57.1]